

До спеціалізованої вченої ради Д 26.500.01
у Науково-дослідному інституті
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної
академії правових наук України

ВІДГУК

**офіційного опонента Васильєвої Валентини Антонівни,
доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України
на дисертацію Кочина Володимира Володимировича
«Цивільні відносини у непадприємницьких товариствах та установах:
теоретико-правові засади адаптації законодавства України
до *acquis* ЄС», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних
наук за спеціальністю 12.00.03 (цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право)**

Цивілістичні дослідження правового статусу непадприємницьких товариств та установ, а також їх місця у приватних відносинах є досить поширеними у вітчизняній правовій науці. Їх велика кількість, а також значна група нормативно-правових актів, які визначають їх правове положення, створюють певний рівень правової невизначеності, яка потребує усунення відповідно до нових наукових поглядів, а також унормування реальних суспільних відносин. Вибір тієї чи іншої моделі правового регулювання ґрунтується на різних підставах, серед яких однією з ключових є євроінтеграційні процеси, наслідком чого має стати адаптація законодавства України до *acquis* ЄС.

Економічною основою для функціонування Європейського Союзу є фундаментальні свободи, зокрема, свободу заснування щодо форми та структурних змін (ст. 49, 54 Договору про заснування ЄС) та свободу руху капіталу (ст. 63 Договору про заснування ЄС). Названі свободи в повній мірі мають реалізовуватися в межах непадприємницьких товариств та установ, які засновуються як юридичні особи, мають універсальну структуру (як організаційну, так і структуру власності), а також оперують відповідними економічними благами – працею, капіталом тощо. Саме тому поєднання

економічних та правових моделей в межах «третього» сектору на основі приватноправового регулювання відносин є доречним та новим.

На відміну від відносини в підприємницьких товариствах, що досліджуються в межах корпоративного права, відносини у непідприємницьких товариствах і установах залишаються переважно недослідженими. Наднаціональними непідприємницькими товариствами та установами у ЄС є європейські товариства економічних інтересів (EEIG), європейські кооперативи (SCE), а також пропоновані європейська установа (FE) та європейська асоціація (EA), що загалом є основою для уніфікації та адаптації законодавства у державах – членах ЄС.

Новизною досліджень відносин у цих юридичних особах приватного права є оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства. Таким чином напрям, обраний Кочином Володимиром Володимировичем є актуальним та своєчасним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ознайомлення зі змістом дослідження, авторефератом, публікаціями автора дає змогу констатувати високу ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі. Робота має структурно логічну будову, зумовлену об'єктом та предметом дослідження, метою та завданнями, визначеними у відповідності до поставленої мети дослідження.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій зумовлені єдністю чинників, зокрема: аналізом широкого кола наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених-юристів; нормативно-правових та правозастосовних актів, корпоративних актів; обраним методологічним підходом; вибором методів дослідження.

Методи дослідження обрано відповідно до найбільш типових концепцій праворозуміння, зокрема, легізму, юснатуралізму та юридичного лібертаризму.

Врахована філософія цивільного права, згідно якої «координатами» цивілістичного дослідження є суб'єкти, об'єкти та зміст відносин відповідно до предмету та принципів.

Непідприємницькі товариства та установи розглянуто: (а) як юридичні особи через теорію організації, тобто як об'єкт дослідження, що має впорядковану внутрішню структуру комплексу взаємопов'язаних елементів, що характеризується цілеспрямованим функціонуванням та розвитком; (б) як елементи громадянського суспільства, зокрема, у аспекті права на свободу об'єднання (ст. 314 ЦК України), на основі юснатуралістичних принципів, які спричинені соціорегулятивними закономірностями та природно-правовими концепціями; (в) відповідно до економічних факторів в аспекті гносеологічної природи досліджуваних відносин. У процесі всього дослідження використані загальні (філософські) підходи, зокрема, діалектика як адекватне відображення матеріальної дійсності, а також метафізика з огляду на зовнішні фактори, що впливають на юридичну науку, зокрема, логічний позитивізм, аналітична філософія, юридична герменевтика та екзистенціалізм.

Констатуємо, що висновки та пропозиції, що містяться у роботі, достатньою мірою оригінальні, унікальні, достовірні.

Така характеристика змісту положень дисертаційного дослідження Кочина В. В. дає достатні підстави для висновку, що проведене дослідження є дійсно актуальним, новим та самостійним, цілісним, системним.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Положення, висновки і рекомендації, які сформульовані у дисертації є новими або самостійно сформульованими, удосконалені або дістали подальшого розвитку відповідно до предмету дослідження, якими є цивільні відносини у непідприємницьких товариствах та установах, що формуються на теоретичних та практичних засадах адаптації законодавства України до acquis ЄС.

В роботі вперше запропоновано узагальнену теорію відносин у непадприємницьких товариствах та установах, сформовану відповідно до права на заснування юридичної особи на підставі: а) свободи об'єднання у формі членських організацій, до яких у державах-членах ЄС відносять асоціації (associations) та кооперативні товариства (cooperative societies); а також їх альтернативні форми – партнерства (partnerships) та товариства з обмеженою відповідальністю (limited liability companies); б) реалізації правомочностей власника майна, яке передається нечленським організаціям – установам (foundations) та трастам (trusts) (с. 36 Дисертації). Крім того, автором охарактеризовано зміст відносин у непадприємницьких товариствах як систему прав та обов'язків, що виникають в учасників/членів щодо управління товариством, задоволення їх особистих немайнових чи майнових прав та інтересів; а відносин в установах – як права та обов'язки щодо управління установою та реалізації її мети, визначеної засновником (с. 36 Дисертації).

Таким чином, Кочин В. В. узагальнює наукові погляди як вітчизняних, так європейських вчених, аналізує нормативне регулювання досліджуваних відносин та пропонує власне бачення розв'язання наукової проблеми.

У дисертації удосконалено науковий погляд на інтерес непадприємницького товариства, який не може розглядатися як виключна статутна діяльність, а є орієнтиром для здійснення прав та виконання обов'язків учасниками відносин у непадприємницьких товариствах та установах, в результаті чого окреслюються межі здійснення суб'єктивних прав – «внутрішніх», а також «зовнішніх» (с. 38 Дисертації).

Названа пропозиція продовжує наукові погляди щодо загальної (універсальної) правоздатності юридичних осіб, а також закладає розуміння меж здійснення цивільних прав та обов'язків непадприємницькими товариствами та установами, зокрема, відповідно до сформованих внутрішніх організаційних відносин.

Крім того, автором пропонується орієнтувати національне правове регулювання відносин у непадприємницьких товариствах та установах на

практику ECHR, зокрема: а) можливість правового закріплення різних цілей створення асоціацій, особливо для належного функціонування демократії; б) пов'язаності права на свободу асоціації з іншими правами (свободи думки, совісті та релігії та свободи вираження поглядів також є однією з цілей свободи об'єднань), а також необхідність ефективного забезпечення прав гарантуванням як позитивного, так і негативного права на свободу асоціацій; в) публічний характер окремих непідприємницьких товариств («публічна» або «параадміністративна» функція, що призводить до виведення їх з правового регулювання статусу непідприємницьких товариств); г) автономія асоціацій, внутрішнє управління та членство, що передбачає право складати власні правила та управляти своїми справами, однак, це не заважає державам встановлювати правила та вимоги щодо корпоративного управління та менеджменту та переконуватись у їх дотриманні (с. 38–39 Дисертації).

Як результат, розуміння організаційно-правової форми юридичних осіб як способу упорядкування цивільних відносин з корпоративного управління (без врахування загальних зборів як органу), що узагальнено зводяться до двох моделей: одноланкової та дволанкової побудови органів управління (с. 39 Дисертації), доречно не претендує на рівень новизни «вперше» та формує узагальнене розуміння цього правового явища.

У дисертаційному дослідженні вірно визначається, що правова доктрина або стан законодавчого регулювання відносин з компаративістського погляду не може трансплантованим у повній мірі для вирішення реальних проблем унормування (с. 56 Дисертації). Тому, справедливим є підхід щодо загального уявлення про непідприємницькі товариства та установи відповідно до розуміння права на свободу об'єднання, а також права на створення юридичної особи та реалізації правомочностей власника майна, яке передається організації. Тому виділяють: 1) групи громадянського суспільства та групи з інтересів (civil society groups / interest groups); 2) інституційні організації із статусом юридичної особи (civil society organisations), які створюються

відповідно до необхідності участі у правових відносинах як повноцінного учасника (с. 58 Дисертації).

Кочин В. В. окремо визначає проблему перешкоджання національному законодавству застосовувати принципи «європейських свобод», адже вони мають потенційно дерегуляторний ефект для національного законодавства. Таким чином, вторинне право ЄС забезпечує гармонізацію національного права (без наміру повноцінної його уніфікації), а загальні принципи невеликої важливості (General Principles of the Little Importance) не спрямовані (на відміну від європейського контрактного права) на загальну уніфікацію (с. 123 Дисертації).

У роботі цілком слушно визначено науково-практичну проблему – узгодження кодифікованих актів щодо гармонізації цивільних, господарських, податкових та інших відносин, виходячи із предмету правового регулювання та сутності непідприємницьких товариств та установ як приватноправового інституту. Йдеться не лише про узгодженість термінології, а й єдність підходу. Так, непідприємницьке товариство та установа здійснює некомерційну діяльність та є неприбутковими а ргіогі (с. 200 Дисертації).

Наступною проблемою, яку піднімає дисертант, є колективне здійснення суб'єктивного цивільного права (с. 282 Дисертації). Дійсно, опосередкованість діяльності юридичної особи щодо прав та інтересів її учасників/членів (або бенефіціарів чи навіть третіх осіб) може поєднувати окрім приватного також публічно-правове регулювання. Тому перспективним виглядає дослідження проблематики кінцевого бенефіціарного власника щодо непідприємницьких товариств та установ.

На сам кінець слід відмітити дослідження, проведені у підрозділі 5.1 «Гармонізація загально- та спеціально-правових принципів регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах», яким встановлено, що прийнятною є договірна форма співпраці у економічній сфері без мети отримання прибутку, що не вимагає додаткових зобов'язань щодо створення,

забезпечення діяльності та врешті припинення юридичної особи. Міжнародні стандарти міжнародних неурядових організацій розглядаються у якості «кращої практики» та не можуть розцінюватися в Україні як джерело правового регулювання.

Таким чином, відповідно до проведеного дослідження були сформульовані висновки, що містять наукову новизну та мають істотне наукове та практичне значення.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Структурно дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які включають у себе шістнадцять підрозділів та чотири пункти, списку використаних джерел та додатків.

Структура дисертаційного дослідження повною мірою відповідає меті і визначенню у відповідності до неї завданням дослідження.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до: пріоритетного напрямку розвитку правової науки на 2016–2020 року – «Поглиблення приватноправових засад функціонування громадянського суспільства в умовах євроінтеграції», визначеного Стратегією розвитку наукових досліджень НАПрН України на 2016–2020 роки; плану науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України у межах тем «Удосконалення правового регулювання статусу непідприємницьких організацій в Україні» (номер державної реєстрації 0113U001119) та «Приватноправові проблеми реалізації євроінтеграційної стратегії України» (номер державної реєстрації 0117U002140); грантової підтримки Інституту Макса Планка з порівняльного та міжнародного приватного права (м. Гамбург, ФРН) за темою «Legal nature of relations in non-entrepreneurial organisations in Ukraine and EU member states»; грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф83/51567.

У Вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт,

предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, зазначено про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі автор формує концепцію цивілістичного дослідження відносин у непадприємницьких товариствах та установах, тобто встановлює межі дослідження. Другий розділ присвячено регулюванню *acquis* ЄС відносин у непадприємницьких товариствах та установах та можливості його запровадження в Україні, що дозволяє виокремити напрямки адаптації. У третьому розділі розглядаються непадприємницькі товариства та установи як організаційно-правові форми цивільних відносин в Україні та ЄС, зокрема, такий підхід різниться від дослідження цих юридичних осіб як суб'єкта цивільних відносин у цілому. Тому, у четвертому розділі послідовно досліджуються особливості реалізації суб'єктивних цивільних прав та обов'язків учасниками відносин у непадприємницьких товариствах та установах відповідно до *acquis* ЄС та законодавства України. На сам кінець п'ятий розділ присвячено перспективам удосконалення цивільно-правового регулювання відносин у непадприємницьких товариствах та установах в Україні.

Як результат, Кочин В. В. послідовно вказує на наукову проблему, описує суспільні відносини та моделі їх правового регулювання у різних правопорядках, як результат – пропонує наукові шляхи вирішення проблеми.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження. У цілому позитивно оцінюючи дисертацію Кочина В. В. необхідно висловити ряд зауважень та звернути увагу на твердження, що викликають сумніви чи є предметом наукової дискусії та можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час її захисту:

1. Автором запропоновано здійснювати гармонізацію законодавства, що регулює відносини у непадприємницьких товариствах та установах, на загальних принципах: вільне створення непадприємницьких товариств та

установ, можливість безперешкодного набуття статусу юридичної особи, єдині вимоги до органів управління, транспарентність відносин управління та договірних відносин (с. 37 Дисертації). Однак, ці принципи доречно додатково пояснити та розкрити.

2. У дисертації окреслено цивільно-правове розуміння відповідальності учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах, що полягає у застосуванні статутних «санкцій» (в тому числі шляхом припинення відносин), які не мають юридичних підстав та не забезпечуються судовим захистом (с. 38, 320 Дисертації). У зв'язки з цим, чи можливо називати такі «санкції» в межах цивільно-правової відповідальності чи йдеться про щось інше?

3. Доцільно уточнити у чому полягає удосконалення моделі правових відносин у непідприємницьких товариствах та установах, яка має здійснюватися з огляду на вже існуюче правове регулювання змісту та форми подібних відносин, що надає можливість встановити їх майбутнє місце у системі права та законодавства (с. 177 Дисертації). Вбачається доцільним навести приклади у: запропонованій площині форма-зміст, застосування існуючих інститутів цивільного законодавства, а також урахування публічних інтересів.

4. Автор робить висновок, що одна група таксонів є так званими «природніми» та дозволяють розмежувати цивільно-правові відносини щодо формування юридичної особи як організації (підтип), участі у підприємницьких та непідприємницьких відносинах (рід), способу управління організацією (форма, допоміжна форма) та розмежування корпоративних, членських та інших організаційних відносин. Інші – «синтетичні таксони» – виступають у ролі правової фікції з метою гармонізації приватних та публічних відносин за участі юридичних осіб (с. 335 Дисертації). Така позиція потребує пояснення із наведенням прикладів із законодавства.

5. Крім того, Кочин В. В. розуміє установу як юридичну особу, яка створюється шляхом відмови власника майна на її користь в установчому акті або заповіті, а також призначення органів управління та мети діяльності, яка є основою для формування інтересів установи в майбутньому. На противагу цьому, пропонується використання у законодавстві поняття «заклад» лише з метою надання юридичній особі відповідного правового статусу (навчальний заклад, заклад охорони здоров'я, заклад ресторанного господарства тощо) (с. 336 Дисертації). Такий погляд потребує додаткової аргументації, зважаючи на останні наукові дослідження закладів як учасників цивільних відносин.

Наведені зауваження носять, переважно дискусійний та рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях, зарахованих за темою дисертації.

Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, викладені Кочиним В. В. у 3 індивідуальних монографіях, 4 розділах колективних монографій, 19 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 3 статтях у наукових виданнях інших держав, а також у 55 тезах доповідей і повідомлень на конференціях, а також 16 публікація, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в роботі положення можуть бути використані: 1) у законотворчій діяльності – для удосконалення норм чинного законодавства в частині його адаптації до *acquis* ЄС; 2) у практичній діяльності непідприємницьких товариств, установ та державних органів стосовно реалізації особами права на участь у товариствах, заснування установ та здійснення ними суб'єктивних цивільних прав і обов'язків; 3) у науково-дослідницьких цілях – для наступних

наукових досліджень інституту юридичних осіб; 4) у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників, у викладанні курсу загальної частини цивільного права України.

Відсутність порушень академічної доброчесності. В процесі ознайомлення з дисертаційним дослідженням та наукових публікацій за темою дослідження фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційне дослідження виконане дисертантом самостійно. Воно є завершеною працею, що містить обґрунтовані результати дослідження: висновки, рекомендації та пропозиції, які є новими. Зазначені результати характеризуються вагомою науково-теоретичною та практичною цінністю. Вони є обґрунтованими та аргументованими.

Оцінка змісту дисертації, її оформлення та завершеність у цілому.

Подана дисертація є спеціально підготовленою кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису, виконана здобувачем особисто, містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати проведених досліджень.

Важливим здобутком дослідження є те, що вона є першою у вітчизняній цивілістичній науці цілісною, завершеною теорією цивільних відносин у несприятливих товариствах та установах як організаціях на основі теоретичних та практичних засад адаптації законодавства України до *acquis* ЄС.

Робота цілком відповідає науковій спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вона пройшла належну апробацію. Наукові положення, висновки та рекомендації викладено лаконічно і чітко, що забезпечує їх інформативність та достатню наукову навантаженість. Дисертація оформлена у відповідності до вимог, які пред'являються до оформлення такої роботи. В авторефераті дисертації відтворено основні положення та висновки дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату ідентичний змісту дисертації. Вони оформлені відповідно до вимог, встановлених МОН України.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертація «Цивільні відносини у непідприємницьких товариствах та установах: теоретико-правові засади адаптації законодавства України до асquis ЄС», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, повністю відповідає вимогам п. 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор, Кочин Володимир Володимирович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
директор Навчально-наукового
юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»**

В. А. Васильєва

